

जालना जिल्ह्यातील मध्यम जलसिंचन प्रकल्पांचा शेतीसाठी उपयोग

किशोर जावळे

संशोधक विद्यार्थी

प्रस्तावना :

भारत हा कृषी प्रधान देश आहे. भारताच्या अर्थव्यवस्थेचा कणा शेती हाच आहे. त्यामुळे देशातील शेतीचा विकास होणे गरजेचे आहे. शेतीच्या विकासावर विविध घटकांचा परिणाम होत असतो. यात प्रामुख्याने तापमाण, पर्जन्य, हवामान, वायुभार, मृदा, जलसिंचनाच्या सोयी सुविधा इ. घटक महत्त्वाची भूमिका बजावतात. भारतातील बहुसंख्य लोकसंख्या ही ग्रामीण भागात वास्तव्य करत असते. तेव्हा येथील प्रमुख व्यवसाय हा शेतीचा आहे. शेतीतील उत्पादन व त्यावरील प्रक्रिया करणारे उद्योग केले जातात. मानवाने शेतीच्या विकासासाठी विविध साधनांचा वापर करण्यास सुरुवात केलेली आहे. महाराष्ट्रान्यात शेतीचा विकास हा झालेला आहे. शेती विकास करताना येथील शेतकऱ्यांनी विविध तंत्रज्ञानाचा वापर आपल्या शेतामध्ये केलेला आहे. यात प्रामुख्याने रासायनिक खते, आधुनिक बि-बियाने, औषधी, आधुनिक कृषी आदाने याचा समावेश आहे. या व्यतिरिक्त शेती विकासासाठी महत्त्वाचा घटक जल हा आहे. येथील शेती ही मोसमी पावसावर अवलंबून असल्यामुळे. जास्तीत जास्त शेती ओलीताखाली आणण्यासाठी जलसिंचन आवश्यक आहे.

अभ्यास क्षेत्र :

संशोधनासाठी जालना जिल्ह्यातील सिंचन सुविधांचा अभ्यास हा विषय निवडलेला आहे. जालना जिल्हा हा मराठवाड्यातील महत्त्वपूर्ण बाजारपेठ आहे. तरी हा जिल्हा विकासाच्या दृष्टीने मागासलेला दिसून येतो. जिल्ह्यात पर्जन्याचे प्रमाणे ६५० ते ७०० मीमी एवढे आढळते. जिल्ह्याचे तापमाण किमान १० ते १२^०से. व कमाल तापमाण ४० ते ४२^०से. इतके आहे. जिल्ह्यात गोदावरी, दुधना, पुर्णा, कुंडलीका, गलाटी, खेळणा, धामणा, गिरजा, जीवरेखा या नद्या आहेत. जिल्ह्यात वनांचे प्रमाण खुच कमी आहे.

संशोधनाची उद्दीष्टे :

- जालना जिल्ह्यातील मध्यम जलसिंचन सुविधांचा अभ्यास करणे.
- जालना जिल्ह्यातील शेती व मध्यम जलसिंचन यांचा सहसंबंधात्मक अभ्यास.
- मध्यम जल सिंचनाचा शेती उत्पादनावर होणाऱ्या परिणामाचा अभ्यास.

गृहितके :

जालना जिल्ह्यातील मध्यम जलसिंचन प्रकल्पांमुळे अपेक्षित क्षेत्र ओलीताखाली आले नाहीत.

विषय विवेचन :

जालना जिल्ह्यात ७ मध्यम जलसिंचन प्रकल्प आहे. ४६ लघु जलसिंचन प्रकल्प आहे. जवळपास ४०००० विहीरी आहे. सुक्ष्म जलसिंचनांतर्गत जवळपास ६००० शेततळी आहे.

जालना जिल्ह्यातील मध्यम जलसिंचन प्रकल्प

अ.क्र.	प्रकल्पाचे नाव	तालुका	प्रत्यक्ष ओलीताखालील क्षेत्र (हे.)	अपेक्षित क्षेत्र (हे.)
१	जुई	भोकरदन	१९७	२१६३
२	अप्पर दुधना	बदनापूर	७१०	३४०१
३	गल्हाटी	अंबड	५३४	२२००
४	जीवरेखा	जाफ्राबाद	१४३	१०६४
५	कल्याण गिरीजा	जालना	३५३	१३६०
६	धामणा	भोकरदन	१६०	१३७६
७	कल्याण	जालना	२४४	१९२०

वरील तक्त्यानुसार जालना जिल्ह्यात ७ मध्यम प्रकल्प आहेत. यामुळे जवळपास २५०० हे. क्षेत्र या प्रकल्पांमुळे सिंचना खाली आहे आहे.

जिल्ह्यात ईतर सिंचनसुविधेमुळे अंदाजे १८७००० हे. क्षेत्र ओलीताखाली आलेले आहे. पावसाचे प्रमाण कमी असल्यास उन्हाळ्यामध्ये पाण्याची कमतरत भासते. घनसावंगी तालुक्यामध्ये सर्वात जास्त ओलीताखाली क्षेत्र आहे. त्यादृष्टीने सगळ्यात कमी ओलीताखाली क्षेत्र हे मंठा तालुक्यात

आहे. औरंगबाद जिल्ह्यातील मोठा जलसिंचन प्रकल्प जायकवाडी व परभणी जिल्ह्यातील मोठा निम्न दुधना प्रकल्पामुळे अंदाजे ७० हजार हे. क्षेत्र ओलीताखाली आले आहे.

साधारणतः ३२% आणि २२% क्षेत्र हे कापूस आणि ज्वारी पिकांसाठी उपयोगात आणले जाते.

निष्कर्ष :

साधारणतः जालना जिल्ह्याचे क्षेत्र ७६२७०० हे. असून त्यापैकी वनक्षेत्र ०.८९% शेती अयोग्य जमिन ५.३४%, ३.२५% अकृषक, १.८२% नापीक आणि ८४.९०% प्रत्यक्ष लागवडीखालील क्षेत्र आहे.

वरील आडेवारीनुसार मध्यम जलसिंचन प्रकल्पाचा अपेक्षित असा फायदा क्षेत्री सिंचनाला झालेला नाही. एकूण शेतीच्या क्षेत्रापेक्षा सिंचना प्रकल्प कमी आहेत. त्यामध्ये वाढ व्हावी जेणेकरून जिल्ह्यातील अधिकाधिक शेती ही सिंचनाखाली येईल व शेतीचा व शेतकऱ्यांचा आर्थिक विकास होईल.

संदर्भ :

- १) जालना जिल्हा गॅझेट
- २) कृषी भूगोल-डॉ. सूर्यवंशी
- ३) भूगोल व कृषी - डॉ. सवदी
- ४) जिल्ह्याचा रिपोर्ट - (इंटरनेट)